

- GÜREL, A. (2004): «Selectivity in L2-induced L1 attrition: A psycholinguistic account», *Journal of Neurolinguistics*, 17 (1), pp. 53-78.
- LOPORCARO, M. (2005): «Typological remarks on Sardinian: 1. Vowel harmony 2. Sardinian in a correlative typology of the Romance languages», *Sprachtypologie und Universalienforschung*, 58 (2-3), pp. 210-227.
- LOPORCARO, M. (2011): «Innalzamento delle vocali medie finali atone e armonia vocalica in Sardegna centrale», *Vox Romanica*, 70, pp. 114-149.
- MAXIA, M. (2012): *Fonetica Storica del Gallurese e delle altre parlate sardocorse*. Olbia: Editrice Taphros.
- MOLINU L. / FLORICIC F. (2017): «Storia delle indagini e classificazioni», in BLASCO FERRER, E. / KOCH, P. / MARZO, D. (a cura di): *Manuale di linguistica sarda*. Berlino / New York: De Gruyter, pp. 15-30. <<https://doi.org/10.1515/9783110274615-002>>.
- MURA, P. / PISANO, S. (2024): «Appunti (socio)linguistici sulle comunità sarde della diaspora», in BOMBI, R. / COSTANTINI, F. / GIACINTI, F. / SIDRASCHI, D. (a cura di): *Italiano nel mondo e lingue minoritarie dentro e fuori i confini italiani. Valori identitari e imprenditorialità*. Udine: Forum, pp. 209-221.
- MUYSKEN, P. C. (2010): «Scenarios for Language Contact», in HICKEY R. (a cura di): *The Handbook of Language Contact*. Hoboken (New Jersey): Wiley-Blackwell, pp. 265-281.
- PARADIS, M. (1997): «The cognitive neuropsychology of bilingualism», in de GROOT, A. M. B. / KROLL, J. F. (a cura di): *Tutorials in bilingualism: Psycholinguistic perspectives*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, pp. 331-354.
- PISANO, S. (2018): «Annotazione sulle varietà parlate dai “protagonisti”», in DOVARCH, M. (a cura di): *S'Orchestra in limba. La Serie*. Cagliari: Condaghes, pp. 83-107.
- PISANO, S. (2022¹): *Il sistema verbale del sardo moderno tra conservazione e innovazione*. Pisa: ETS.
- PISANO, S. / PIUNNO, V. / GANFI, V. (2023): «Notes and updates on language contact between Sardinian and Italian/French», *Italian Journal of Linguistics*, 35 (1), pp. 185-212. <<https://dx.doi.org/10.26346/1120-2726-176>>.
- SANNA, A. (1975): *Il dialetto di Sassari ed altri saggi*. Cagliari: Trois.
- VIRDIS, M. (1988): «Sardisch: Areallinguistik. Aree linguistiche», in HOLTUS, G. / METZELTIN, M. / SCHMITT, C. (a cura di): *Lexikon der Romanistischen Linguistik, IV*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, pp. 897-913.

FERRANDO FRANCÉS, Antoni / ESCARTÍ SORIANO, Vicent Josep (ed.) (2024): Jaume I: *Llibre dels feits*. València: Universitat de València / Acadèmia Valenciana de la Llengua, 572 p.

Aquesta nova edició del *Llibre dels feits*, una obra clau en la història de la cultura europea, constitueix una versió revisada de l'edició que els dos curadors varen publicar el 2010, enriquida amb un aparat crític més complet i amb uns índexs toponímic i antroponímic. Alhora que esdevé accessible en xarxa, un detall que avui dia no és precisament menor. Més encara perquè el text regi, tot i l'extraordinari interès que té, no ha merescut l'atenció que li pertoca més enllà de la frontera cultural catalana i, sobretot, Pirineu amunt. Deixant de banda el contingut i els valors literaris, només el fet que Jaume I i Pere el Cerimoniós siguin els dos únics monarques europeus que es presenten com a autors d'una crònica medieval ja atorga una consideració singular als respectius textos cronístics.

L'edició presenta, de bell antuvi, dos trets remarcables. D'una banda, està basada en el manuscrit C, el que es troba a la Biblioteca de Catalunya, en lloc de sustentar-se en l'habitual manuscrit H, el de Poblet, avui a la Biblioteca Universitària de Barcelona. I, d'altra banda, perquè conté dos excel·lents estudis introductoris, un de relatiu als aspectes filològics del text, a càrrec del Dr. Antoni Ferrando Francés, i l'altre sobre la difusió de l'obra, des de la confecció dels primers manuscrits fins a les modernes versions digitals, a càrrec del Dr. Vicent Josep Escartí Soriano. Vegem-ne les característiques i les raons esgrimides per a l'elecció de l'opció escollida, que justifiquen aquesta edició.

Com ocorre amb tantes obres medievals, la versió original del *Llibre dels feits* no s'ha conservat i el coneixem a través de les còpies posteriors. En sentit cronològic, la primera és la versió llatina duta a terme, esmenada i ampliada respecte de l'original català, pel dominic Pere Marsili, el 1313, a través de la qual Jaume II volia atorgar una difusió «internacional» a l'obra del seu avi. D'aquest text deriva la subsegüent versió catalana (feta no sabem per qui: Marsili mateix?) de la part referida a la conquesta de Mallorca. Quant al text català, cronològicament el primer manuscrit de què disposam és l'abans esmenada còpia endegada a Poblet el 1343 per Celestí Destorrents. A partir d'aquí tenim notícies i disposam d'altres còpies posteriors, sobretot de l'època de Pere el Cerimoniós, un monarca que va manifestar un gran interès per l'obra del seu predecessor i, com sabem, decidí estrafer la iniciativa de Jaume I. Entre les còpies promogudes pel culte monarca català, preocupat, a més a més, perquè incloguessin una revisió lingüística de la versió que li havia arribat, figura el text ara editat. És un manuscrit copiat l'any 1380 pel copista aragonès Juan de Barbastro. La còpia es va basar en l'exemplar «oficial» existent al Palau Reial, avui perdut, i aquest és el motiu pel qual ha estat escollit pels curadors de la present edició, en considerar-lo el més rigorós des del punt de vista textual. Abans de repassar els motius que acrediten l'elecció resulta interessant veure'n la trajectòria posterior.

El manuscrit, només sis anys després d'ésser copiat, concretament el 27 de juny de 1386, sabem que ja es trobava a Mallorca, i podem deduir que almenys feia un any que hi era. El que no coneixem n'és la destinació. Tan sols uns dibuixos de l'època, que reproduïen sengles dominics, poden fer pensar que el còdex era en poder dels frares predicadors. Les marques de lectura datables a la primeria del segle xv comencen a mostrar grafies reveladores del parlar mallorquí i que el volum era acarar, pels qui el consultaven, amb la versió catalana (d'autoria desconeguda) del text llatí de Marsili (és a dir, la referida a la conquesta de Mallorca, feta servir pels eclesiàstics per endegar anualment el sermó de la conquesta, amb motiu de la celebració de l'efemèride cada 31 de desembre). Els diversos escolis del segle xvi demostren que el manuscrit romaní a Mallorca i que era objecte reiterat de consulta per part d'erudits interessats en la història de l'illa. Fins al punt que diversos fulls devien estar tan deteriorats que durant aquesta centúria hom els substituï per uns altres de nous, escrits amb una lletra gòtica librària que imita l'original però sense poder evitar que s'escolin alguns trets de l'escriptura humanística del moment.

A partir d'aquí el professor Ferrando, autor d'aquesta part de l'estudi, du a terme la reconstrucció de les vicissituds experimentades pel manuscrit, que va canviar de propietat en diverses ocasions, fins al seu depòsit actual a la Biblioteca de Catalunya. Aquesta història del manuscrit es completa amb una acurada exposició sobre les dues famílies textuales a través de les quals ens ha arribat el *Llibre dels feits*, la transmissió del qual fou manuscrita fins a l'edició de 1557. Això li permet establir, en primer lloc, que, encara que el manuscrit de Poblet i el que ressenyam són molt complementaris, el millor és l'últim, atesa la seva procedència directa de la Cancelleria reial. Els arguments que exposa són convincents, alhora que rebat el punt de vista tradicional de considerar més idoni el manuscrit de Poblet. El primer de tots es basa en la circumstància que C és l'única còpia completa, conservada, que prové directament de la Cancelleria, a la qual Pere el Cerimoniós atorgà l'aval de canònica alhora que sempre mantingué una vinculació al Palau Reial. De fet, la documentació conservada respecte de la iniciativa reial ens permet deduir que el monarca volgué disposar d'un text revisat i amb el màxim de rigor textual.

Aquesta consideració inicial es veu reforçada a partir dels quatre criteris exposats de manera molt rigorosa per Ferrando: el textual, el filològic, l'institucional i el documental. Tot plegat, a l'hora de dur a terme l'edició crítica del *Llibre dels feits*, el porta a la preferència pel manuscrit C en lloc del manuscrit H, que havia servit de base a totes les edicions de l'obra fins a la que els mateixos autors de la present edició dugueren a terme el 2010, publicada per l'Acadèmia Valenciana de la Llengua. També la crítica històrica va en el mateix sentit i permet resoldre més d'un problema filològic. Per exemple, qui escriu aquestes ratlles ja va corroborar el 2008 (en una ponència presentada a unes jornades sobre el tractat de Capdepera de 1231) que calia recórrer a la lliçió de C per escatir un punt estrany del tractat derivat de la lectura de l'epígraf corresponent a H, que havia generat perplexitat entre els historiadors. Els textos derivats del manuscrit de Poblet, al capítol 21, en fer referència al tribut anual que havien d'entregar els musulmans de Manurqa per tal de mantenir la independència de l'illa, parlen de «CC

barques per bestiar a passar», unes naus que suposadament els menorquins havien de posar a disposició de Jaume I per al trasllat del tribut d'una illa a l'altra. Una condició que, a més, no es troba al tractat original, conservat a París. El manuscrit que ara comentam i els de la seva branca, per contra, en lloc de "barques" parlen de "besants", dos-cents besants que havien d'entregar cada any els tributaris manurquins. Aquesta quantia tampoc no figura al tractat però a la documentació arxivística se'n documenta prou bé el pagament, cosa que fa pensar en un acord posterior de bescanviar altres entregues del tribut per una quantitat econòmica fixa, anual. Cosa totalment coherent i que palesa que la lectura bona és la de C. Només n'és un exemple puntual, però significatiu.

Així mateix, l'acarament textual entre els dos manuscrits permet constatar que C conserva més fidelment els trets lèxics del català extremooccidental de Jaume I. Aquí l'habitual influència del copista queda molt atenuada ja que un aragonès òfon com Juan de Barbastro difícilment podia influir amb els seus hàbits fonètics en un text català, una circumstància que s'afegeix a la consideració del text com a còpia «oficial». Altres raons ecdòtiques, filològiques i documentals, perfectament exposades per Ferrando, apuntalen la seva consideració d'aquest manuscrit com a canònic.

El manuscrit, com hem assenyalat, presenta la substitució dels quinze primers folis, feta al segle XVI, a causa de l'estat deturpat en què es trobaven. Òbviament el «nou» text introduït presenta diferències respecte de l'original. Amb bon criteri, el curador ha substituït aquesta part pel text corresponent del manuscrit procedent de la biblioteca de Diego Sarmiento de Acuña (Valladolid), l'anomenat manuscrit D, de *circa* 1500, que és el més pròxim cronològicament del manuscrit C. De manera que entre tot plegat l'edició esdevé el representant més antic d'una versió pròxima a l'original perdut, una circumstància que, per força, li ha d'atorgar la consideració de text base a l'hora d'endegar els corresponents estudis filològics.

El segon estudi introductori fa referència a la difusió de la crònica jaumina al llarg del temps i fins a l'actualitat, elaborat pel Dr. Vicent Josep Escartí Soriano. L'autor du a terme una anàlisi detallada del record, sempre en positiu, de Jaume I i de la seva obra (en aquest últim cas, amb alguns alts i baixos) a través de la historiografia i de la memorialística, aspecte que també amplia a l'àmbit literari. En aquest sentit, el *Llibre dels feits* ha perpetuat la imatge del rei com a símbol de la identitat col·lectiva d'un poble, al qual la seva personalitat i les seves conquestes contribuïren a donar una fesomia amb la qual hom s'ha identificat al llarg de l'esdevenidor. Per tant, Escartí comença remarcant la construcció ideològica derivada de l'escriptura del *Llibre dels feits*. I a continuació fa un repàs a les motivacions apuntades per diversos estudiosos sobre els motius que empenyeren el monarca a la redacció d'una obra d'aquestes característiques, objecte de diferents hipòtesis (respondre a certs trobadors enutjats per la seva abstenció en la qüestió occitana, fer de contrapès a l'obra de Rodrigo Jiménez de Rada, profundament castellanista, influència de les cròniques dels reietons musulmans amb qui va estar en contacte...), que Escartí comenta amb més o menys adhesió, d'acord amb el seu punt de vista.

L'interès de Pere el Cerimoniós per la crònica del seu predecessor també es va traduir en la difusió de l'obra i, en aquest sentit, cal remarcar la traducció a l'aragonès que, sota el seu impuls, en va fer el gran mestre hospitaler Juan Fernández de Heredia. En conjunt, hem de parlar d'una presència destacada de manuscrits del *Llibre dels feits* durant l'edat mitjana en els àmbits cortesans i eclesíastics, bé que la projecció que tingué en obres susceptibles d'incorporar fragments, dades o motius fou més escassa.

Pel que fa a les centúries següents, resumint el que exposa Escartí amb profusió de dades i excel·lent coneixement de la matèria, durant els segles XVI-XVII es va mantenir l'interès en l'obra, que va decaure al XVIII, quan tant la figura del rei com la seva crònica varen suscitar una atenció menor que la que havien ocasionat fins aleshores. Al segle XIX, en canvi, es torna a incrementar la curiositat i la popularitat del llibre, alhora que s'enceta el debat sobre l'autoria reial. Va ser Josep Villarroja qui negà la intervenció del rei en la confecció del text i plantejà la prioritat del text llatí de Marsili. A partir d'aquí i fins ben entrat el segle XX els erudits i estudiosos varen debatre sobre el grau d'implicació del monarca en la redacció de l'obra, fins a arribar a l'actual parer generalitzat que contempla un monarca que, evidentment, no era ell qui escrivia el text, però sí que comentava els fets i dictava fragments als quals uns escrivans després donaven forma literària.

La dinovena centúria va veure, també, com s'incrementava l'interès per la figura reial a través de la seva crònica biogràfica. També tingué lloc la primera edició «moderna» en llengua original del *Llibre dels feits*. I, ja al segle XX i l'actual, hem assistit a una important difusió de la crònica, que ha incorporat regularitzacions ortogràfiques per tal de fer-la arribar a tothom i versions lingüísticament actualitzades. Així mateix hem assistit a importants debats sobre l'existència de fonts versificades que s'haurien incorporat al text, prèvia prosificació. Aquesta circumstància va generar esforços memorables per part de diversos estudiosos per tractar de reconstruir com devia ésser el poema original. Avui dia, però, aquesta pràctica s'ha abandonat, atès el caire incert que té. El que sí que han abundat són els estudis sobre la crònica i les valoracions ideològiques. I les edicions, entre les quals cal remarcar l'edició crítica de Jordi Bruguera, publicada el 1991 per l'editorial Barcino. Així mateix són nombroses les antologies, sovint amb l'acarament entre la llengua original i l'actual, i les versions ortogràficament modernitzades.

Tots aquests aspectes han estat ben recollits i sintetitzats per Escartí, el qual ens proporciona una àmplia visió de conjunt de la trajectòria evolutiva seguida per aquesta obra remarcable que és el *Llibre dels feits*. L'edició que segueix, feta amb molta cura, ens proporciona un text que a hores d'ara constitueix la versió més fiable de la crònica jaumina. Cal, doncs, congraciar-se per aquesta nova aportació (estudis i edició) d'aquest llibre cabdal per a la història de la cultura catalana.

Gabriel ENSENYAT PUJOL
Universitat de les Illes Balears

FERRER MAYANS, Vicent / RIBES, Enric (2023): *La toponímia de Formentera*. Barcelona: Societat d'Onomàstica, 852 p.

La publicació d'aquest fantàstic volum a càrrec dels filòlegs Vicent Ferrer Mayans, formenterer, i Enric Ribes, eivissenc, resol a la fi una anomalia que els mateixos autors revelen tot d'una en la «Introducció»: que l'illa de Formentera, fins a l'aparició d'aquesta monografia, hagi set un dels nostres territoris amb l'onomàstica més fressada, treballada i recollida, però amb bona part del material inèdit. És, per tant, aquesta, una obra llargament esperada i, sens dubte, celebrada, que aplega tota la toponímia i microtoponímia recollida en els darrers trenta anys de la més meridional de les illes Pitiüses.

L'obra consta de tres apartats: «Introducció», «Fonts d'informació» i «Llista de topònims de Formentera per ordre alfabètic». A més, el volum ofereix un mapa toponímic encartat que permet resseguir, si no amb tots, sí amb els noms més importants, tot el territori i la costa de l'illa, amb raconades, puntes, coves o camins. Pel que fa als apartats, el primer (p. 7-21) comença repassant de forma retrospectiva els documents valuossíssims que han anat conformant la recollida toponímica de Formentera fins avui, tant els que varen veure la llum en el seu dia, com els que han format part d'aquell ja esmentat nombrosíssim corpus no divulgat fins ara. Hi venen citades, per tant, les obres, els estudis, les recollides o les aportacions a la toponímia de l'illa de Joan Marí Cardona, Joan Baptista Costa, Cosme Aguiló, Joan Coromines, Joan Miralles, Joan-Antoni Mesquida, M. Pilar López Sastre, Gaspar Valero i Martí, Dolors Clota, Raquel Guasch i Ferrer, i Jordi Riera Ferrer, a banda de les aportacions realitzades pels mateixos autors d'aquest llibre. Enric Ribes, sense anar més lluny, ja participà en la primera recollida general toponímica de 1993 organitzada entre la Universitat de les Illes Balears i la Conselleria de Cultura, Educació i Esports balear d'aleshores; i Vicent Ferrer fou un dels membres de l'equip que treballà, per exemple, la microtoponímia de la venda de sa Talaiassa, el 2002, i la de les vendes orientals de l'illa el 2006.

Continua aquest primer apartat, una vegada s'ha establert la metodologia, la delimitació, l'abast, la descripció i l'estructura del treball, amb uns breus i encertats apunts sobre la història, la geomorfologia, el clima, la flora, la fauna, les comunicacions marítimes, la demografia, l'administració, la influència religiosa en els noms i l'economia de l'illa de Formentera. Aquestes pinzellades concises permeten al lector prendre embranzida —vegeu-hi un moviment lent i gens apressat— abans de recórrer el corpus lèxic del tercer apartat i endinsar-se, d'aquesta manera, en el territori illenc i la seua memòria oral i